PLEONASTIK BIRLIKLARNING RASMIY USLUBDA QO‘LLANISHI

Tursunov Asadullo Shuhratjon o‘g‘li
FarDU tayanch doktaranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada rasmiy uslubda qo‘llanuvchi pleonastik birliklarning lingvistik va funksional xususiyatlari tahlil qilingan. Rasmiy-huquqiy hujjatlar matnida uchraydigan semantik ortiqchaliklarning yuzaga kelish sabablari, ularning kommunikativ vazifalari hamda uslubiy ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda pleonazmlarning huquqiy aniqlikni ta’minlash, ma’noning bir xil talqin qilinishiga xizmat qilish va terminologik ravshanlikni kuchaytirishdagi o‘rni ko‘rsatib berilgan. Shuningdek, rasmiy nutqda uchraydigan me’yoriy va nomuvofiq pleonastik birliklar o‘zaro qiyosiy tahlil qilinib, ularning hujjat matnining lo‘ndaligi va uslubiy mukammalligiga ta’siri baholangan. Natijada rasmiy uslubda pleonazmlar faqat kommunikativ hamda yuridik zarurat mavjud bo‘lgan hollarda funksional qiymat kasb etishi asoslangan.

Kalit so‘zlar: *pleonazm, pleonastik birliklar, rasmiy uslub, huquqiy matn, semantik ortiqchalik, terminologik takror, hujjatchilik tili, kommunikativ aniqlik, yuridik diskurs, uslubiy me’yor.*

Rasmiy uslub davlat boshqaruvi, huquqiy munosabatlar, idoraviy ish yuritish va hujjatchilik sohalariga xizmat qiluvchi funksional uslub bo‘lib, uning asosiy belgilari aniqlik, standartlik, mantiqiy izchillik va me’yoriylikdan iborat. Mazkur uslubda til vositalarining qo‘llanishi qat’iy qoliplarga bo‘ysunganligi sababli semantik ortiqchalik hodisasi nisbatan cheklangan holda uchraydi. Biroq rasmiy hujjatlarda axborotning bir ma’noli talqin qilinishini ta’minlash, huquqiy noaniqliklarni bartaraf etish hamda muhim ma’lumotlarni alohida ta’kidlash zarurati ayrim pleonastik birliklarning qo‘llanishiga sabab bo‘ladi. Shu jihatdan rasmiy uslubda uchraydigan pleonazmlar kommunikativ aniqlik va huquqiy aniqlashtirish vazifalari bilan bog‘liq holda yuzaga keladi.

Rasmiy yozishma va hujjatlar uslubi, iqtisodiy, yuridik va diplomatik munosabatlarda, davlat idoralari, sudlar, savdo, birja o‘zaro muomalalarida aloqa qilish uchun ishlatiladi. Shunga ko‘ra, bu uslubda yuridik qonun moddalari, diplomatik murojaatnomalar – notalar, hukumat idoralarining qarorlari, buyruqlar, shartnomalar, rasmiy e’lon va xabarlar, yozishmalar va shu kabi hujjatlar yoziladi [4, B.20].

M.Klodavski “Pleonazmy i analityzmy – wyrażenia redundantne pragmatycznie w języku prawnym” (Pleonazmlar va analitik konstruksiyalar: huquqiy tildagi pragmatik ortiqchalik ifodalari) nomli maqolasining “Pleonazmlar” bo‘limida huquqiy tildagi ortiqcha birliklar tahlil qilinadi [1, B.121-132]. Muallif pleonazmni tavtologiyadan farqlab, D.Buttler ta’rifiga tayangan holda, tobe komponent hokim komponent ma’nosini ortiqcha takrorlaydigan birikmalarni pleonazm deb izohlaydi. Maqolada pleonazmning ikki turi ajratiladi:

1. Oshkora pleonazm – tarkibiy qismlari etimologik yoki formal jihatdan bog‘langan ortiqcha birliklar;
2. Yashirin pleonazm – semantik ortiqchalik mavjud bo‘lsa-da, formal bog‘liqlik sezilmaydigan birliklar.

Muallif huquqiy matnlardan misollar keltirib, *harbiy xizmatni armiyada o‘tash* kabi birikmalarni semantik ortiqchalik sifatida baholaydi. Shuningdek, *faol hujum* birikmasida ham *hujum* so‘zining o‘zida faol harakat ma’nosi mavjudligi sababli *faol* komponenti ortiqcha ekanini ko‘rsatadi [1, B.121-132]. Biroq maqolada har qanday ortiqchalilik nutqiy xato sifatida talqin qilinmasligi ta’kidlanadi. Ayrim pleonastik birliklar huquqiy terminologiya yoki kommunikativ aniqlik ehtiyoji tufayli funksional vazifa bajarishi mumkin. Shu bois pleonazmni baholashda nafaqat semantik takror, balki uning pragmatik va funksional ahamiyati ham hisobga olinishi lozimligi qayd etiladi.

Rasmiy uslubda pleonazm hujjatlarning rasmiyligini ta’minlash uchun qo‘llaniladi. Bu uslubda pleonazm aniqlik va huquqiy ravshanlik uchun zarur. Masalan, shartnomalarda *to‘liq butun miqdorda to‘lash* iborasida “to‘liq” va “butun” takrorlanadi, bu huquqiy noaniqlikni oldini oladi. *Shaxsiy o‘z shaxsiy mulki* – bu takror huquqiy hujjatlarda keng tarqalgan. Rasmiy uslubda pleonazm me’yoriydir va tilning iqtisodliligini buzmaydi.

Rasmiy uslubda pleonazm, asosan, turg‘unlashgan qoliplar shaklida namoyon bo‘ladi. Bu yerda pleonazmning ikki xil tabiatini farqlash lozim: me’yoriy pleonazm (hujjat talabi) va uslubiy nuqson (ortiqchalik).

Shartnomalarda tomonlarning majburiyatlarini qat’iy belgilash maqsadida semantik takrorlarga yo‘l qo‘yiladi.

Hujjatdan olingan namuna	Pleonastik tahlil	Uslubiy holati
*“...tomonlar **o‘zaro hamkorlik** qilishga kelishdilar.”*	“Hamkorlik” o‘zi o‘zaro bo‘ladigan harakat.	Qat’iylashtirilgan qolip (Me’yor).
*“...to‘lovni **to‘liq butun** miqdorda amalga oshirish.”*	“To‘liq” va “butun” sinonimik takror.	Huquqiy urg‘u (Ta’kid).
*“...shartnomaga **ilova qilinayotgan ilovalar**.”*	O‘zakdosh so‘zlar takrori (tavtologik pleonazm).	Uslubiy nuqson.

Ma’muriy hujjatlarda, asosan, vaqt va makon tushunchalarini ifodalashda pleonazmga yo‘l qo‘yiladi.

1. Vaqt pleonazmi: *Mazkur qaror **bugungi kunda** kuchga kirdi.* (Bugun – allaqachon kunni bildiradi, *kunda* so‘zi ortiqcha).

2. Obyekt takrori: *Xizmat safari davomida **erishilgan yutuqlar va muvaffaqiyatlar**...* (Yutuq va muvaffaqiyat sinonimlar, rasmiy matnda birini qo‘llash kifoya).

Rasmiy uslubdagi pleonazmlarni kognitiv jihatdan quyidagi uchta turga ajratishni taklif etamiz:

1. Lisoniy barqarorlik: *O‘z shaxsiy arizasiga ko‘ra* – ariza faqat shaxsiy bo‘lishi mumkin, lekin mazkur birlik rasmiy uslubda keng qo‘llanuvchi qoliplashgan yuridik ifoda hisoblanadi.

2. Ma’noviy takror: *Mavjud bo‘lgan imkoniyatlar* – “Mavjud” va “bo‘lgan” birliklari bir xil vazifani bajaradi.

3. Terminologik ortiqchalik: *Innovatsion yangilik* – innovatsiya [3, B.518] (lot. *innovation*) – kiritilgan yangilik, ixtiro demakdir.

Rasmiy uslubda pleonazm ko‘p hollarda huquqiy noaniqlikning oldini olish uchun “himoya vositasi” sifatida qo‘llanadi. Uslubiy xato sifatida qaraluvchi birliklar (masalan: *qonuniy qonunbuzarlik*, *asosiy prioritet*) hujjatning mantiqiy lo‘ndaligiga putur yetkazadi va tahrir qilinishi shart. Rasmiy uslubda pleonazmga minimal darajadagi ehtiyoj mavjud (terminlarni izohlashda), biroq ortiqcha idoraviy qoliplar nutq madaniyatini pasaytiradi.

*Matn satrlari **oralig‘i 1 interval**; bo‘lim va kichik bo‘limlar sarlavhalari hamda jadvallar matndan matbaa dizaynining maqbulligidan kelib chiqib, 1 intervaldan yuqori miqdorda ajratilishi mumkin.* (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 27.03.2024 yildagi 157-son qarori “Davlat ta’lim standartlari va davlat ta’lim talablarini ishlab chiqish hamda joriy etish tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”).

“Interval oralig‘i” – leksik pleonazm namunasi. “Interval [3, B.528]” (lotincha *intervallum*) – ikki narsa yoki hodisa orasidagi *masofa, oraliq* deganidir. “Interval oralig‘i” birikmasida o‘zlashma so‘zning ma’nosini o‘zbekcha sinonimi bilan takrorlash yuzaga kelgan. Bu ilmiy va texnik uslubda ma’noni imkon qadar aniq yetkazish, tushunmovchilikka yo‘l qo‘ymaslik uchun ongli ravishda qo‘llanilgan pleonazmdir. Ushbu texnik ko‘rsatmada pleonazmning ta’kidlovchi funksiyasi ustuvor: “1 interval” deganda faqat raqamga emas, balki aynan “masofa” tushunchasiga urg‘u berish ko‘zda tutilgan, bu yerda pleonazm “aniqlikka intilish” vositasidir.

Apellyatsiya shikoyati. Apellyatsiya [2, B.122] [lot. appellatio – murojaat, shikoyat].

1. Biron-bir qaror, fikr, olingan natija yuzasidan yuqori tashkilot yoki idoraga shikoyat arizasi bilan murojaat etish.

2. Sud hukmi yuzasidan norozilik bildirib, uni mohiyatiga ko‘ra qayta ko‘rib chiqish huquqiga ega bo‘lgan yuqori sudga shikoyat qilish shakllaridan biri. *Taraqqiy etgan chet mamlakatlardagiday bizda ham apellyasiya sudlarini tashkil etish payti keldi*. Gazetadan.

3. Maslahat berish, qo‘llash uchun murojaat.

*Qonunga muvofiq birinchi instansiya sudining hal qiluv qarori ustidan **apellyatsiya shikoyati** (protesti) hal qiluv qarori qabul qilingan kundan e’tiboran bir oy ichida, kassatsiya shikoyati (protesti) esa, sud hujjati qonuniy kuchga kirgan kundan e’tiboran olti oy ichida berilishi mumkin.* (O‘zbekiston Respublikasi Oliy Sudi plenumining qarori Sudlar tomonidan fuqarolik ishlarini apellyatsiya, kassatsiya tartibida ko‘rishning ayrim masalalari to‘g‘risida 25.03.2024. 9-son qarori).

*Shuni inobatga olish lozimki, sudning soddalashtirilgan ish yuritish tartibida ko‘rib chiqilgan ish bo‘yicha hal qiluv qarori ustidan **apellyatsiya shikoyati** (protesti) u qabul qilinganidan keyin o‘n kun ichida beriladi.* (O‘zbekiston Respublikasi Oliy Sudi plenumining qarori Sudlar tomonidan fuqarolik ishlarini apellyatsiya, kassatsiya tartibida ko‘rishning ayrim masalalari to‘g‘risida 25.03.2024. 9-son qarori).

Ushbu matn huquqiy-rasmiy uslubning yorqin namunasi bo‘lib, unda pleonazm va terminologik takror hodisalari ham ijobiy (funksional), ham salbiy (uslubiy g‘alizlik) jihatlarni o‘zida namoyon qiladi. Matnda bir necha o‘rinda ma’nosi bir-birini taqozo etuvchi so‘zlar yonma-yon kelgan:

“Shikoyat arizasi bilan murojaat etish”. Shikoyat o‘zi murojaatning bir turi. Rasmiy tilda bu aniqlik uchun xizmat qilsa-da, uslubiy jihatdan “shikoyat qilish” birikmasi yetarli. *“Apellyatsiya shikoyati”.* Lug‘aviy ma’nosi “shikoyat/murojaat” bo‘lgan *apellyatsiya* so‘ziga yana o‘zbekcha *shikoyat* so‘zining qo‘shilishi – klassik pleonazmdir (lotincha “shikoyat” + o‘zbekcha “shikoyat”). *“Qonuniy kuchga kiradi”.* Garchi bu turg‘un huquqiy birikma bo‘lsa-da, qonuniy bo‘lmagan “kuch” sud hujjati uchun mavjud emas.

Rasmiy uslubdagi pleonazmning ijobiy tomonlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

1. Huquqiy aniqlik: “Apellyatsiya” so‘zi tushunchani, “shikoyat” so‘zi esa hujjat shaklini anglatadi. Bu ikki so‘zning birga kelishi matnning boshqa sohalar (masalan, maishiy murojaat) bilan aralashib ketmasligini ta’minlaydi.

2. Bir ma’nolilik: Rasmiy matnlarda har qanday “takror” yoki tushunmovchilikka o‘rin qolmasligi kerak. Takror (masalan: *shikoyat-protest*) har bir subyektning (fuqaro yoki prokuror) harakatini alohida nomlash uchun xizmat qiladi.

Rasmiy uslubda qo‘llanuvchi pleonazmlar quyidagi holatlarda salbiy hodisa sifatida baholanadi:

1. Terminologik takror: Matndagi *shikoyat arizasi bilan murojaat etish* kabi birikmalar matnni og‘irlashtiradi (kantselyarizm). Bu o‘quvchining diqqatini asosiy mazmundan chalg‘itishi mumkin.

2. Lisoniy tejamkorlik tamoyillarining buzilishi: Til kam so‘z bilan ko‘p ma’no ifodalashga intiladi. “Apellyatsiya shikoyati berish” o‘rniga “Apellyatsiya berish” deyish mantiqan to‘liq, lekin huquqiy odat bunga yo‘l qo‘ymaydi.

Xulosa qilish mumkinki, rasmiy uslubda pleonastik birliklarning qo‘llanishi, asosan, huquqiy aniqlik, ma’noning bir xil talqin etilishini ta’minlash va hujjat matnidagi noaniqliklarni bartaraf etish ehtiyoji bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Biroq rasmiy nutqning me’yoriy talablari – aniqlik, lo‘ndalik va standartlik nuqtayi nazaridan ortiqcha semantik takrorlar imkon qadar cheklanishi lozim. Shu bois rasmiy uslubda pleonazmlar faqat kommunikativ hamda yuridik zarurat mavjud bo‘lgan hollardagina funksional qiymat kasb etadi, aks holda hujjat matnining ixchamligi va uslubiy mukammalligiga putur yetkazadi. Demak, rasmiy uslubda pleonastik birliklar aniqlik hamda me’yoriy tejamkorlik tamoyillari o‘rtasidagi muvozanat asosida qo‘llanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kłodawski M. Pleonazmy i analityzmy – wyrażenia redundantne pragmatycznie w języku prawnym // Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa. – 2014. – № 2.

2. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 6 jildlik. 1-jild. – Toshkent: G‘ofur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023.

3. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 6 jildlik. 2-jild. – Toshkent: G‘ofur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023.

4. Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Ҳ. Ўзбек тили стилистикаси. – Тошкент: “Ўқитувчи, 1983.